

СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ПРАКТИЦІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 42(3), с. 127–131

Розглянуто статус слідчого, значення його процесуальних повноважень та заходи забезпечення їх реалізації на досудових стадіях кримінального процесу, зміст, гарантії та особливості забезпечення процесуальної самостійності слідчого. Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні відносини щодо реалізації процесуальних повноважень органами досудового розслідування на досудових стадіях кримінального процесу, предметом — процесуальні повноваження слідчого на стадії досудового розслідування.

Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Конституція України у ст. 19 проголошує, що “органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України” [1].

Дослідник становлення та перспектив розвитку досудового слідства в Україні О. А. Солдатенко формулює тезу щодо регламентації діяльності органів досудового слідства таким чином: “Основним нормативно-правовим актом, що регламентує діяльність органів досудового слідства, є Кримінально-процесуальний кодекс України, який закріплює загальні умови провадження досудового слідства, чим віддзеркалює характерні риси та особливості цього слідства. Окремі правові норми, котрі визначають особливість становища слідчого та інших суб’єктів кримінального процесу, або такі, що спрямовані на забезпечення слідчої діяльності, містяться в законах України “Про прокуратуру”, “Про службу безпеки України”, “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” та в деяких інших

законодавчих актах. Особливе місце серед джерел кримінально-процесуального права посідають міжнародні нормативно-правові документи, міждержавні договори та угоди, ратифіковані Україною, а також Рішення Конституційного Суду України” [2, 11].

Виходячи із загальновідомого положення щодо визначення кримінального провадження як сукупності процесуальних і слідчих дій, зв’язаних участю суб’єктів кримінального процесу [3, 9, 51–79], з позицій нашого дослідження з’ясуємо компетенцію учасників процесу і насамперед слідчого. Досудове розслідування являє собою процес, протягом якого уповноважена особа повинна знайти відповіді на питання по суті і вирішити низку завдань у межах встановлених процедур. Тобто мова йде про функцію органу, що уповноважений проводити досудове слідство. Кримінально-процесуальним кодексом України у ст. 38 такими органами визначені слідчі органів внутрішніх справ, служби безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (далі — податкова міліція), органів державного бюро розслідувань [4].

Так, слідчим у системі МВС України може бути “громадянин України, який має вищу юридичну освіту, необхідний рівень знань,

достатній для здійснення досудового слідства, і прийняв Присягу працівника органів внутрішніх справ України” [5].

Для ефективної, справедливої роботи слідчого, як основного елементу органу розслідування, вкрай важливо чітко визначити обсяг його повноважень, у тому числі і рівень компетенції загалом. Є вчені, які вважають, що компетенція містить декілька елементів. За С. О. Бандуркою: “По-перше, це наявність уповноваженого суб’єкта — органу або посадової особи. По-друге, це владне повноваження, яке він визначає на підставі публічних правовідносин. По-третє, це владні повноваження, гарантовані та забезпечені законодавством України” [6, 11].

Багато вчених вважають, що поняття “компетенція” і “повноваження” близькі за сенсом, але не тотожні.

Слідчі органи становить частину державного апарату, їм властиві державно-владні повноваження, що є загально визнаним науковим положенням [7, 48–50]. Державно-владні повноваження слідчого відбиті в постановах, винесених, відповідно до закону, в кримінальній справі, що перебуває у його провадженні. За Кримінально-процесуальним кодексом України (ст. 131), заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження, тому є обов’язковими для виконання всіма підприємствами, установами й організаціями, посадовими особами та громадянами [4].

На досудовому слідстві суверенітет державної влади проявляється в установленні законом порядку, згідно з яким виключно на слідчі органи покладено проведення досудового слідства [8, 66]. Вони, згідно зі ст. 40, мають процесуальну самостійність, яка реалізується в рішеннях та діях слідчого, у праві приймати та здійснювати їх на власний розсуд, і відповідальності слідчого за їх законне та своєчасне виконання [4]. Вважається, що ці критерії є основними при вирішенні питань про інші повноваження слідчого, тому їх припустимо й доцільно включати до поняття процесуальної самостійності слідчого [9, 13]. Будо б доречним підтримати дум-

ку вчених, що орган держави може не мати структурних підрозділів, а бути втіленим в одній особі, а отже, слідчий як фізична особа може відповідати критерію органу держави навіть за умови відсутності “організаційної структури” [10, 105–106]. Це чітко зазначено в ст. 38 Закону, що органами досудового слідства є слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі податкової міліції і слідчі органів безпеки [4]. Аналізуючи “Курс советского уголовного процесса” М. С. Строговича [11, 87], О. А. Солдатенко пише, що “органи досудового слідства — це не установа й організація, а особа, котра займає не тільки визначене становище в державному апараті, а й певне процесуальне становище в кримінальному судочинстві. Наявність такої організаційної структури означає, що слідчі органи формуються з особливого складу людей — слідчих як посадових осіб, для котрих здійснення досудового слідства є професійним обов’язком”.

Отже, правовий статус органу попереднього слідства визначається обсягом компетенцій, встановлених законом (ст. 38–40), і повноважень його елементів (працівників) під час проведення досудового слідства [4].

В узагальненому вигляді вчені визначають повноваження як обсяг прав та обов’язків слідчого у розслідуванні злочину.

До особливостей визначення прав та обов’язків слідчого можна віднести відсутність вичерпного переліку і встановлення їх обсягу не прямо, а залежно від виду слідчої (розшукової) дії, передбачених обов’язкових дій слідчого. Тобто наочно бачимо, коли обов’язок уповноваженого органу (посадової особи) перетворюється у її правомочність. Так, гл. 20 “Слідчі (розшукові) дії” встановлює види таких дій і певні вимоги до слідчого щодо їх проведення. У п. 3 ст. 223 закріплено: “Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені”. Обов’язок забезпечення присутності встановлює право слідчого вимагати такої присутності від особи, а обсяг цього права слідчий, прокурор ви-

значають самостійно. У цих випадках стає зрозумілим наявність серед засад кримінального провадження, таких як:

- повага до людської гідності;
- забезпечення права на свободу та особисту недоторканість;
- невтручання у приватне життя;
- таємниця спілкування;
- публічність;
- гласність і відкритість.

Слідчі дії — процесуально-інтелектуальні дії, тобто, швидше за все, це процес схожий з тим, що відбувається між суперниками, які грають шахову партію, тобто подію, що відбувається за певних умов, з додержанням встановлених правил і порядку з набуття (прояву) інтелектуальної перевершеності для розв'язання поставленої задачі — встановлення істини (доведення вини або невинуватості підозрюваного у скоєнні злочину). Тому в цій діяльності не може бути “ломових” дій через те, що вони не ведуть до встановлення істини.

Найпереконливіша перемога над супротивником — моральна перемога, оскільки її визнає супротивник, і не за фактичними обставинами (доцільністю), — а за суттю (змістом), що вінчає тимчасові відносини слідчого і підозрюваного. Практиці відомі приклади, коли слідчий добував докази у справі з порушенням законодавства, доказова база будувалась тільки на зізнанні підозрюваного. Такі докази часто розпадались у суді. І навпаки, інтелектуальна перемога слідчого ламала волю до спротиву злочинця і він все визнавав у суді.

Законодавче наділення слідчого великими повноваженнями задля розслідування злочину ставить перед ним вимоги щодо етичної відповідності великій довірі суспільства і держави. Крім компетентнісних вимог, у розряд законодавчо вмотивованих ставляться вимоги морально-етичної відповідності слідчого тим завданням, які йому довіряє вирішувати народ України.

Моральні права й обов'язки учасників кримінально-правових відносин тісно пов'язані з їх процесуальним положенням, регульованим законом, але правовідносини утворюють певну зовнішню оболонку, юри-

дичну форму, в якій функціонують моральні стосунки. На попередньому слідстві складаються і розвиваються моральні стосунки між слідчим, що веде розслідування, і підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, а також з потерпілим, цивільним позивачем і цивільним відповідачем, експертом, фахівцем, перекладачем, свідками й усіма іншими, з ким слідчий вступає в контакт за службовим обов'язком.

Було б спрощенням і вульгаризацією шукати моральний зміст у кожній окремій процесуальній нормі, але якщо розглядати законодавство про кримінальне судочинство і кримінально-процесуальну діяльність як єдину функціонуючу систему, то моральні починання виявляються доволі виразно. Вони ґрунтуються на моральних вимогах справедливості, гуманності, охорони честі і гідності людини.

Разом із загальними принциповими встановленнями кримінально-процесуального законодавства, що надають процесуальній діяльності і процесуальним стосункам моральний характер, існує і система окремих конкретних норм, спрямованих на охорону моральних цінностей під час кримінального провадження, під час здійснення слідчих дій і ухвалення рішень.

Ст. 223 кримінально-процесуального законодавства забороняє проведення слідчих дій у нічний час, і ставить ще низку обов'язкових процесуальних вимог [4].

Високоморальний, гуманний зміст цих і багатьох інших норм кримінально процесуального права наповнює всі кримінально-процесуальні стосунки і процесуальну діяльність на досудових стадіях моральним змістом. При цьому кримінально-процесуальне право розвивається у напрямі послідовної гуманізації, розширення гарантій справедливості, шануванні гідності особи.

Статус органу досудового слідства передбачає здійснення непроцесуальної і процесуальної діяльності, яка охоплює проведення оперативно-розшукових заходів, пошукових та слідчих дій у кримінальній справі. Отже, виходячи із статусу та функціонального призначення органу досудового

слідства, визначаємо, що його повноваження охоплюють права та обов'язки на проведення оперативно-розшукової діяльності, та дії, спрямовані на допомогу слідчому, а також проведення слідчих дій під час розслідування кримінальної справи.

Правове регулювання здійснюється у кримінальному процесі на підставі внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, доручення керівника слідчого підрозділу щодо проведення слідства, повідомлення прокурора про відкриття провадження. Ці процесуальні та слідчі дії є складовими механізми дії правового регулювання.

Не менше значення для реалізації справедливості на стадії досудового слідства має законодавче закріплення у третій главі КПК України прав учасників кримінального провадження. Особливої уваги заслуговує параграф 6 третьої глави — Відводи. Ст. 77 юридично закріплений як права норма загальноправовий принцип щодо права на неупередженість з боку прокурора, слідчого у розслідуванні кримінальної справи. Крім того, громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які вважають, що дії або бездіяльність працівників відповідних органів досудового слідства заподіяли шкоди їх правам, свободам і законним інтересам, мають право оскаржити у встановленому Законом (ст. 303) порядку дії або бездіяльність вищестоящим посадовим особам органів досудового слідства, керівникам центральних органів державної виконавчої влади, в структурі яких перебувають органи досудового слідства, прокурору або безпосередньо до суду [4].

Законодавство України регулює відносини, що виникають на стадії досудового слідства, на різному рівні деталізації. Вже за своєю суттю і призначенням законодавство містить моральні критерії, які здебільшого сформульовані у вигляді заборони здійснювати певні дії, або їхньої вичерпної деталізації, або визначення умов, за яких ті чи інші дії слідчого, учасників досудового слідства можливі. Наприклад, кримінально-

процесуальним кодексом України передбачено неприпустимість розголошення відомостей досудового розслідування, або ст. 48—53 КПК України деталізовано процедуру залучення захисника, чи положення ст. 93 КПК України визначають умови дій слідчого в ситуації збирання доказів.

В ідеалі було б правильним визначити і закріпити законодавчо низку дій морально-правового характеру, яких повинен додержуватись слідчий незалежно від обставин, що складаються, та виду слідчих дій. Це можна було б назвати культурою слідчих дій, яка обов'язкова для кожного працівника слідчого апарату. Щоб не виникло протиріч і непорозумінь під час їх застосування, у це правило поведінки не слід включати вимоги, що мають досить широке тлумачення, або містять оціночні поняття. Якщо їх неможливо уникнути — дати законодавчу дефініцію цього поняття.

Вважаємо, що необхідно максимально регламентувати процесуальну діяльність слідчого, щоб самі процесуально-слідчі дії свідчили про об'єктивність процесу розслідування. Мета в тому, щоб якомога об'єктивнішою зробити процедуру досудового слідства і максимально вилучити з нього будь-який суб'єктивізм слідчого, наскільки це взагалі можливо. З іншого боку, на перший погляд, зайва деталізація процесу проведення слідчих дій насамперед захистить самого слідчого від необґрунтованого втручання у його діяльність будь-кого. Спочатку ці міри сприйматимуться без великого ентузіазму передусім самими слідчими, але проаналізувавши втрати і здобутки, вони сприймуть це. Вся справа у звичці, а це — справа часу.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити такі висновки:

Незалежно від відомчої підпорядкованості, досудове слідство є самостійним видом державної діяльності, де слідчі органи в механізмі держави посідають окреме місце і мають самостійне значення.

Досудовому слідству в системі досудового розслідування України належить провідне місце, оскільки, на відміну від дізнання, воно

є обов'язковим практично в усіх кримінальних справах.

Звільнення суб'єкта, який проводить досудове слідство, від обвинувальних функцій, та суворі нормативна регламентація його процесуальної незалежності дають можливість зробити великий крок уперед на шляху вдосконалення діяльності слідчих з позицій справедливості досудового розслідування.

Законодавчий розподіл функцій між владними суб'єктами кримінального судочинства шляхом створення відокремленої самостійної структури, спеціально уповноваженої для ведення досудового слідства в системі органів виконавчої влади (Державне бюро розслідувань), важливий організаційно-правовий крок на шляху забезпечення незалежності досудового слідства.

Державне бюро розслідувань повинно об'єднати все досудове слідство, залишивши відомчий підхід до організації кримінального провадження на базі відомчої відокремленості в минулому, що дасть змогу забезпечити проведення єдиної кримінальної політики на всій території України, а також сприятиме збільшенню незалежності слідчих і зміцненню законності під час досудового розслідування.

Богиня Феміда — символ правосуддя, зображена із зав'язаними очима, а в руках тримає важелі і меч. У цьому образі закарбовано сенс і зміст справедливості правосуддя. Формальна неупередженість — всебічна виваженість в юридичній оцінці — невідворотність покарання винних і гарантований захист потерпілих. Тож рецепт справедливості у кримінальному процесі відомий з давніх-давен. Справа лише в дотриманні її у практичній діяльності.

Література

1. Конституція України // ВВР України, 1996. — № 30. — С. 141.
2. Солдатенко О. А. Досудове слідство в Україні: становлення та перспективи розвитку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. А. Солдатенко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006. — 16 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua>
3. Кримінальний процес: Підруч. / За ред. Ю. М. Грошового та О. В. Капліної. — Х.: Право, 2010. — 608 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
5. Наказ МВС України "Про організацію діяльності органів досудового розслідування МВС України" від 09.08.2012 року № 686. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>
6. Бандурка С. О. Реалізація органами досудового розслідування процесуальних повноважень: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. О. Бандурка. — Запоріжжя: Б.в., 2011. — 19 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://liber.onu.edu.ua/oracunicode/index.php?url>
7. Шпилев В. Н. Содержание и формы уголовного судопроизводства / В. Н. Шпилев. — Минск: 1974. — 143 с.
8. Еременко Ю. П. Советская государственная власть и следственный аппарат / Ю. П. Еременко. — Волгоград: 1973. — 83 с.
9. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: Монографія / О. В. Баулін, Н. С. Карпов / За заг. ред. З. Д. Смітійко. — К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2001. — 232 с.
10. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 368 с.
11. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: У 2-х т. — Т. 1. / М. С. Строгович. — М.: Наука, 1968. — 470 с.

Пропонуються оцінка і визначення правового механізму реалізації процесуальних повноважень слідчого на досудових стадіях кримінального процесу.

Предложены оценка и определение правового механизма реализации процессуальных полномочий следователя на досудебных стадиях уголовного процесса.

Evaluation and determination of the legal mechanism for implementing the procedural powers of the investigator in pre-trial stage of the criminal process is proposed.

Надійшла 29 травня 2014 р.